

В. М. ВИННИЦЬКИЙ
НАГОЛОШУВАННЯ ФОРМ ДІЄСЛОВА БУТИ
В ПОЕЗІЇ І. ФРАНКА (БЇДУ — БУДУ́, БУДЕШ — БУДЕ́Ш)

Не завжди, читаючи поетичний твір, можна легко охарактеризувати його ритмічний малюнок, у якому в системі всіх засобів визначальну роль відіграє наголос. Поетичне мовлення І. Франка в цьому плані цікаве й своєрідне, оскільки на перший погляд видається, що в ньому значною мірою відбите діалектне наголошування слів та їх форм. Показовим щодо цього є акцентуація різних форм дієслова *бути*.

У переважній більшості випадків форма 1-ї особи однини вживається з нормативним акцентуванням — *бѹду* «Я вам ніколи не забуду!.. Я вам до гроба вдячна *бѹду*» (X, 361)¹; «Жінка зве тебе до суду, А я урядово *бѹду* її справу заступать» (XII, 423); «Жити *бѹду* чи вмирати *бѹду*, А довіку вам невольник *бѹду*» (XII, 328).

Однак, створюючи ритмічний контекст усього малюнка, І. Франко часом відступає від літературної норми наголосу і вживає *бѹду*. Причому майже завжди *бѹду́* виступає у складеній формі майбутнього часу недоконаного виду: «Що в добрість вашу *вѹрити Бѹду́* одну хоч хвилю я» (X, 34); «Я вже о вас *бѹду́ нагадувать* досить» (XV, 411); «*Бѹду робить!*» — я ледво шепнуть міг» (XIII, 71). І в поодинокому місці з наголошеним закінченням *бѹду́* функціонує як самостійне дієслово: «Я все *бѹду́* з тобою» (XV, 465).

Цікавою стосовно акцентуації *бѹду* є фраза: «Я про ті тучі сміло, сміло *Бѹду́* робити чесне діло. Нехай і повінь валом бухне, Моя відвага не потухне, Знесу я всяку злую долю, Та не покину праці в полію. Робити *бѹду* без упину І перестану — як загину» (X, 75). Якщо брати до уваги переважну ямбічну тенденцію, то в першому вжитку наголос повинен бути *бѹду́*, але оскільки ця тенденція в ряді випадків порушується, то й дана форма може мати наголошування *бѹду*. Тим більше що через 4 рядки у реченні «Робити *бѹду* без упину», словоформа *бѹду* виступає з кореневим акцентуванням. Отже, у першому випадку *бѹду́* можна наголошувати паралельно.

У Франковому мовленні словоформа *будеш* найчастіше має кореневе наголошування. Лише зрідка вона засвідчена з наголосом на флексії — *буде́ш*: «У нас *буде́ш* по шовку ходити, *Будеш* срібло й злото носити, *Будеш* наша ти вельможна пані, *Будеш* часто у гості ходити» (XIV, 72); «На вітер *будеш* мій глагол метати, проповідати *будеш* ти глухим» (XIII, 323); «А переступиш, караний *буде́ш*...» (XIII, 40); «Таких вчи дурнів, як ти сам, А не мене *будеш* навчати» (X, 317).

У 3-й особі однини значна частина форм зафіксована з літературним акцентуванням — *бѹде*, і тільки в небагатьох місцях простежується говірковий наголос *буде́*: «Тут-то Яць — здоров най *буде!* — Жбухнув їй води на груди» (XII, 61); «Встань, сину, вже день далі *буде!*.. О воле! О серце! О люди!» (XIII, 85); «Відповідь дівчині, хай здорова *буде*, На моє весілля хай сюди прибуде» (XV, 13); «Кому *буде́* здобуток праці мої?» (XIII, 71); «Вона моя, навек *буде́* моя!..» (XIII, 78); «Давно вже, багато *буде́* тому літ» (XIII, 431).

Цікаво, що Іван Франко в окремих випадках для творення своєрідного ритмічного ладу діалогу варіює наголошування *буде* — *буде́*: «А да. Так! Но хіба ж се гріх? Л ю ц и ф е р. Ще ні. Но *буде!* Твоім дітям вже Гріхом *буде́*» (XV, 218).

Дієслівна форма 1-ї особи множини *будем* (*будемо*) уживається в основному з накореневою акцентуацією: «*Будем* тому дуже раді» (XIII, 395); «Гарно *будем* жити разом!» (X, 425); «Як пан не *буде* вам послушний, То двері *будемо* ломать!» (X, 312).

Порушення норми наголосу спостерігається здебільшого тоді, коли *буде́м* (*буде́мо*) є компонентом складеної форми майбутнього часу недоконаного виду: «Сього не *буде́м* рішати» (X, 93); «Де обід *буде́мо* мати?» (XI, 468). Лише в поодинокому місці *буде́м* функціонує як частина іменного складеного присудка: «І межу відорем оба порівні і чи там *буде́м*, чи не *буде́м* газдами» (X, 462).

¹ Див.: Франко І. Твори в 20-ти т. — К., 1955-1956 (далі римськими цифрами позначається том, арабськими — сторінка). Приклади взято з поетичних творів, наголос у яких визначається ритмічною будовою.

Характерно, що Іван Франко вживає здебільшого форму *будем* (*будем*) і тільки подекуди трапляється *будемо* (*будемо*).

Форма 2-ї особи множини *будете* загалом виступає з нормативним наголошуванням, і лише іноді вона має говіркове акцентування — *будете*: «Ви *будете* все нам взірцями» (XV, 486); «Чи ж *будете* ви вперті та безумні?» (XIV, 177); «*Будете* мене ховати» (X, 258); «*І будете* ви свідки мені» (XII, 527); «Не бійтесь, жить *будете*» (XIII, 56).

У Франковому вжитку словоформи 3-ї особи множини *будуть* переважає літературний наголос: «Сей жарт твій *будуть* проклинать!» (X, 326); «Най *будуть* плідні твої ниви» (XV, 528); «В снах чарівних, любих *Будуть* все нам сниться Зорі золотії» (XIV, 368).

Відхилення в наголошуванні інколи буває при функціонуванні *будуть* у ролі складової частини аналітичної форми майбутнього часу недоконаного виду: «То там *будуть* вас довго вчить» (XV, 464); «Благословить *будуть* мене» (XIII, 193); «Як він їх нині, *будуть* його прать» (X, 85). В окремих випадках *будуть* виступає компонентом іменного складеного присудка: «Хай кращої долі задатком *будуть* Ті наші робучії руки! А завтра з нас кожний піде в свою путь» (XI, 419).

Майже завжди в поетичному мовленні І. Франка зберігається нормативність у наголошуванні форми жіночого роду минулого часу *була*: «*І* рука моя для бідних Все отворена *була*; У готових чистих грошах Ось заслуга є ціла!» (X, 259); «Оця, що в весільнім віночку прийшла, Сестрою моєю ще вчора *була*» (XV, 124); «Як дощу доволі впало, То *була* погода» (XIV, 386); «Червона стрічка вплетена *була*» (X, 49).

Іноді, в нечисленних випадках, для дотримання ритмічного малюнка фрази І. Франко відступає від літературного наголошування цієї словоформи: «Північ вже минула, Саме третя *була* Година лишень» (XIV, 402); «Сама, значить, не *була* б ти щаслива?» (XV, 222).

З позанормативним наголосом *була* виступає і при збереженні автором фольклорно-пісенного ладу: «Ах, коб я *була* пташина!» (XV, 420). Для надання фольклорного колориту поет вдається до коломийкового ритму, зберігаючи народну акцентуацію, що йде в парі з яскравими діалектизмами (*сли, ябко*): «Як же ж стигло б жито в полі, Сли б весна все *була*, Як би ябко в саді спіло, Сли б все літо *було*? Як би колос мерз у стозі, Сли б все осінь *була*? Як би діві тяжко *було*, Сли б сама все *була*» (XIV, 59).

Зрідка у мовленнєвій практиці І. Франка виникає вагання при визначенні наголосу *була*: «Перина широка *була*, пухова, Завіски з червоного шовку» (XV, 543). Ритмічний малюнок рядка нашттовхує на можливість наголошування *була*, але правильне тут і нормативне акцентування — *була*.

Більшість форм минулого часу середнього роду також має літературний наголос — *було*: «А після всього, Що *було*, Вона боїться нас, гадає, Що проти неї все село» (X, 355); «Якби кривди не *було*, Ми не знали би, Що зло Є на те, щоби з ним битися» (XII, 377); «Хилився, гнувся, тяг ярмо, Бо скинуть — сили не *було*» (XIII, 406); «О, *було* ж там кандидатів, Та *було* протекцій!» (XIV, 395).

Часом у поезії І. Франка для дотримання відповідного ритму фрази (ямбічного, хореїчного та ін.) порушується нормативне наголошування форми і вона виступає з акцентованим коренем — *було*: «Не *було* б в душі щось цілого» (XI, 321); «*І* *було* би, бачиться, на тім і стало, Якби не *було* йому добре слово в голову впало» (XI, 359); «Працював, що *було* сили» (XI, 423); «Кайся, щоб не *було* пізно» (XII, 37).

Використовуючи у своїй поезії народні прислів'я та приказки, поет зберігав їх ритмічний малюнок, у тому числі й наголошування: «Що *було*, те загуло» (XI, 266); «Що *було* — минуло» (XV, 554).

Значна частина дієслівних форм минулого часу множини функціонує з літературним акцентуванням — *були*, і тільки в невеликій кількості випадків натрапляємо на позанормативне наголошування — *були*: «*І* лови по лісах ішли, Лунали співи дні і ночі, Тоді-то й раз пани *були* До жартів, вигадок охочі!» (X, 268); «То межі й на ступінь широкі *були*, З одної нажнеш дві вереті трави» (X, 178); «Колись в Бориславі *були* землею Два ріпники присипані» (X, 152); «Тут много ще занять *Було* при домі, многі люди, Що *були* винні,

відробили» (X, 304); «Що Авелеві *бу́ли* в неї очі» (X, 369).

Таким чином, переважна більшість форм дієслова *бути* в поетичному мовленні І. Франка вживається з літературним наголошуванням. І кожна словоформа, виступаючи з паралельним акцентуванням, частіше все ж таки функціонує з нормативним наголосом, і лише в небагатьох випадках простежується відхилення від норми. Однак такі поетичні вольності І. Франка при акцентуванні аналізованих дієслівних форм нечасті. Вони в основному зумовлені дотриманням відповідного ритмічного малюнка фрази: збереженням ямбічної, хореїчної та інших тенденцій, створенням своєрідного ритмічного ладу діалогу, збереженням фольклорно-пісенного ладу, коломиїкового ритму при перекладі різних поетичних творів.